

Fekumi ki ha nō

Ko e me'a 'oku fiema'u ke ke 'ilo ki ai kimu'a peá ke toki nō mo e me'a ke ke 'amanaki atu ki ai meí he ngaahi kautaha noó.

Kimu'a peá ke toki felotoi ki ha nō

Kapau 'oku faingata'a 'a ho'o leva'i 'a ho'o pa'angá pe ngaahi totongi noó, 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a kehekehe 'e malava ke ke fakahoko kimu'a peá ke toki nō me'i ha kautaha nō. 'Oku mahu'inga ke ke mahino'i 'a e ngaahi fili kotoa pē 'oku 'atā atu kiate koé.

Fakakaukau ki ho'o ngaahi filí

'I he taimi 'okú ke nō ai ha pa'anga, 'e fiema'u ke ke malava 'o totongi fakafoki ia. Kapau 'oku 'ikai malava ke ke tuku fakahaofi ha'o sēniti, fakakaukau atu ki ha ngaahi fili ki ha founa ma'ama'a 'oku ala 'atā atú kimu'a peá ke toki 'alu atu ki ha kautaha nō 'oku toe mamafa angé. Kamata'aki ha'o fakatalanoa. Ko e tokolahi taha 'o kitautolú 'oku tau fiema'u ha tokoni ke tau fakahoko ai ha ngaahi faitu'utu'uni lelei fekau'aki mo e pa'angá, ko ia ai, talanoa mo ho fāmilí pe ma'u atu ha tokoni 'i he komiunitií.

Tokoni me'i ho komiunitií

Moneytalks

Ko e MoneyTalks ko ha laine telefoni tokoni ia 'oku 'atā atu mei ai ha fale'i ta'etotongi ki he kakai fakafa'ituituí, fāmilí mo e kāingá.

'Oku malava 'e he'ema'u kau fale'i fakapa'angá 'o:

- Mahino'i 'a ho tūkunga fakapa'angá
- Leva'i 'a ho ngaahi mo'uí
- Palani atu ki he kaha'ú
- Fetu'utaki atu mo ha sēvesi fale'i fakapa'anga 'i ho komiunitií

Telefoni atu ki he MoneyTalks 'i he

0800 345 123 vakai ki he moneytalks.co.nz

Ngaahi Nō Leleí

'Oku 'oatu 'e he Good Shepherd NZ ha ngaahi nō 'oku 'ikai toe hilifaki ki ai ha totongi tupu, pea mo ha ngaahi nō 'oku hilifaki atu pē ki ai ha ki'i totongi tupu si'isi'i ke:

- fakatau'aki ha ngaahi koloa pe ngaahi sēvesi mātu'aki fu'u fiema'u — ko e ngaahi fakatātā ki ai 'oku kau ki ai hano fetongi 'o ha 'aisi kuo maumau pe totongi fakavaveveve ki hano ngaahi ha maumau ki ho'o me'alelé
- totongi'aki ha ngaahi totongi nō lolotonga (fakataha mo ha fale'i mo ha taukapo fekau'aki mo e totongi mo'uí).

Ko e ngaahi nō ko 'ení 'oku 'atā atu ia ki he kakai 'oku 'i ai ha'anau Community Services Card (Kaati ki he Ngaahi Sēvesi Fakakomiunitií), pe 'oku nau fakakakato ha ngaahi makatu'unga kehe. Ko e ngaahi nō ko 'ení 'e malava ke faka'atā atu foki ia ki he kakai 'oku nau 'i heni 'i ha ngaahi visa ngāue.

Telefoni ki he Good Shepherd 'i he
0800 466 370 vakai ki he
goodshepherd.org.nz

Kautaha Nō Ngā Tāngata Microfinance

'E lava 'a e Ngā Tāngata Microfinance Little Loans 'o tokoni atu kiate koe ke:

- totongi ha'o ngaahi mo'ua 'oku fu'u totongi mamafa, 'aki ha nō 'oku 'ikai toe hilifaki atu ki ai ha totongi tupu
- totongi ha ngaahi koloa mātu'aki fu'u fiema'u 'o hangē ko ha 'aisi, ngaahi totongi ako pe ngaahi totongi fakafaito'o.

'Oku 'atā atu 'a e Little Loans 'o fakafou 'i he ngaahi sēvesi fale'i fakapa'anga 'i homou komiunitií.

vakai ki he www.ngatangatamicrofinance.org.nz pe fetu'utaki ki ho'omou sēvesi fale'i fakapa'anga 'i homou feitu'ú 'i he www.moneytalks.org.nz

Tokoni ki ha ngaahi fakamole fakavavevave pe ta'e'amanekina

'E ala lava 'a e Work and Income 'o tokoni atu kapau 'okú ke faingata'a'ia 'i hono totongi 'o ho'o ngaahi fakamole ki he nofó, pe ma'u atu ha tohi mo'ua ta'e'amanekina — 'o tatau ai pē kapau 'okú ke ngāue.

vakai ki he

workandincome.govt.nz/eligibility/urgent-costs

Vakai pe 'oku malava ke ke ma'u atu ha tokoni méf he Ministry of Social Development (Potungāue ki he Ngaahi Fakalalaka Fakasōsialé)

vakai ki he check.msd.govt.nz

Ko e me'a ke ke 'amanaki atu ki ai kapau te ke pehē ke fakahoko ha'o nō

Kapau te ke pehē ke ke nō, fai leva ha'o tu'utu'uni pe ko fē 'a e feitu'u lelei taha kiate koe ke fakahoko mei ai 'a ho'o noó.

Ko e nō méf he ngaahi pangikeé pe ngaahi kautaha nō kehé

Kapau kuo 'osi 'i ai ha'o nō, talanoa mo ho'o kautaha noó. 'E ala faingofua ange ke ma'u atu meiate kinautolu ha nō 'o kehe ia méf he me'a 'okú ke 'amanaki atu ki ai. 'E tu'unga mā'lalalo ange 'a e ngaahi totongi tupú ia 'i he ngaahi kautaha nō 'oku totongi mamafa angé.

Ko e nō méf he ngaahi kautaha nō 'oku toe mamafa angé

Ko ha nō totongi mamafa (high-cost loan) 'oku 'uhinga ia ko ha nō pe aleapau fakamo'ua mo ha tokotaha fakatau (consumer credit contract) 'oku mā'olunga ange 'a e totongi tupu fakata'ú 'i he 50%. 'Oku fakakau 'i heni 'a hono faka'avalisi 'o e totongi tupú, kapau 'oku lahi ange 'i he tahá 'a e ngaahi tu'unga totongi tupu 'oku tñaki atu ki he aleapau noó. Ko e taimi lahi ko e ngaahi nō ko 'ení 'e fiema'u ia ke totongi fakafoki 'i he vaha'a taimi 'oku si'i ange 'i he ta'u 'e taha. 'E malava ke faingata'a 'eni kapau 'oku fetó'aki 'a ho'o pa'anga hū maí.

Ko e ngaahi kautaha nō kotoa pē, kau ai 'a e kau nō faka-'aho-vahé (payday lenders) mo e ngaahi loli tufaki koloa fakamo'ua (truck shops), kuo pau ke nau muimui ki he ngaahi tu'utu'uni ki he nō fakapotopotó.

- Kuo pau ke vakai'i 'e he ngaahi kautaha noó pe 'e feau 'e he noó 'a ho'o ngaahi fiema'ú.
- Kuo pau ki he ngaahi kautaha noó ke nau fakapapau'i te ke malava 'o fakahoko 'a e ngaahi totongi fakafoki pehē ki ho'o ngaahi fakamole kehé.
- Kuo pau ki he ngaahi kautaha noó ke nau vahevahe atu 'i he vave tahá ha ngaahi fakamatala pau 'oku mahu'inga fekau'aki mo e noó, 'aki ha'anau faitohi atu 'i he ngaahi vaha'a taimi kehekehe 'i he lolotonga 'o hono kei totongi fakafoki 'o e noó.

Kapau 'e fu'u hulu 'a e totongi tupu 'oku 'eke 'e ha kautaha nō, pe te ne maumau'i ha ngaahi tu'utu'uni kehe ki he nō fakapotopotó, 'e ala lava ke:

- nau totongi fakafoki ha ngaahi pa'anga pe totongi huhu'i ha ngaahi maumau
- tautea pa'anga kinautolu ki ha'anau maumau'i 'a e laó.

Kimu'a peá ke toki fakahoko ha'o noó, fuofua 'ilo ki ho'o ngaahi totonú

'Oku malu'i 'a ho'o ngaahi totonú 'e he Credit Contract and Consumer Finance Act (Lao ki he Aleapau Fakamo'ua mo e Ngaahi Me'a Fakapa'anga 'a e Kau Fakata'ú pe CCCFA), 'i he taimi 'okú ke:

- Fakahoko ai ha'o nō ki ha ngaahi 'uhinga fakafo'ituitui pe ki ho 'apí, hangē ko ha nō vaha'a taimi nounou méf ha kautaha nō faka-'aho-vahe.
- Fakamo'ua ai ha'o fakatau méf ha loli tufaki koloa fakamo'ua pe kau faifakatau 'oku nau nga'unu takai holo (mobile trader).

'Oku fakangatangata 'e he laó 'a e lahi 'o e totongi tupu mo e ngaahi totongi 'oku ngofua ke hilifaki atu 'e he ngaahi kautaha noó ki he ngaahi nō totongi mamafá 'o kamata méf he 'aho 1 Mē 2020:

- 'Oku 'ikai lava 'e he ngaahi kautaha noó 'o fiema'u atu ke ke totongi ange ha mahu'inga 'oku lahi ange 'i he liunga ua 'o e mahu'inga na'á ke fuofua noó (ko e mahu'inga na'e noo'í 'oku toe ui foki ia ko e sino'i noó pe principal), 'o tatau ai pē kapau 'e toe fakalahi 'a ho'o noó.
- 'Oku 'ikai lava ke nau hilifaki atu ha totongi tupu mo ha ngaahi totongi 'oku hilifaki faka'aho 'oku laka hake 'i he 0.8% 'o e palanisi 'o e sino'i noó, 'i ha fa'ahinga 'aho pē lolotonga 'o e taimi aleapau ki he noó.

- 'Oku 'ikai lava ke nau toe tĀnaki atu ha totongi tupu 'i he funga 'o e totongi tupu kuo 'osi hilifakí (interest on interest).
- Ko ha ngaahi totongi tōmui (default fees) 'oku 'ikai totonu ke toe laka hake ia 'i he fakakātoa ko e \$30 ki ha ngaahi totongi nō na'e 'ikai fakahoko (missed payments), tukuhehe kapau 'e lava 'e he kautaha noó 'o fakamo'oni'i 'oku fakapotopoto pē hano 'eke 'o ha mahu'inga 'oku mā'olunga ange ai.

Kapau 'e fiema'u atu 'e ha kautaha nō pe loli tufaki koloa fakamo'ua ke ke fakahoko ha totongi 'oku hilifaki atu pe ko ha totongi tupu 'oku mā'olunga ange ia 'i he tu'unga 'oku fakangatangata 'e he laó, 'e lava ke ke ma'u atu ha totongi fakafoki ka 'e kei fiema'u pē ia ke ke totongi 'a e pa'anga na'á ke noó.

'Oku fu'u lahi nai 'a e totongi 'oku hilifaki atu?

Kapau 'okú ke pehē 'oku fiema'u atu 'e ha kautaha nō pe loli tufaki koloa fakamo'ua ke ke totongi ha mahu'inga 'oku mā'olunga ange 'i he tu'unga 'oku fakangofua fakalao ki he ngaahi totongi hilifakí pe totongi tupú, 'e ala malava ke ke ma'u atu ha totongi fakafoki. 'E ala malava foki ke ke fai ha 'eke fakalao.

Sitepu 1: Fetu'utaki ki he kautaha noó

Kole atu ki he kautaha noó ke nau fakamatala'i atu 'a e ngaahi kupu (tu'utu'uni) 'o ho'o noó. Kole atu ha tatau 'o e aleapaú. Kapau 'e fakafisinga'i atu 'eni 'e he kautaha noó, 'oku nau ala maumau'i ai 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he nō fakapotopotó.

Fakamatala Faka'atā: Ko e pepá ni ko ha tūhulu pē ia. 'Oku 'ikai totonu ke ngāue'aki ia ke ne fetongi ha lao pe fale'i fakalao. 'Oku 'ikai 'i ai ha fatongia fakalao ia 'o e Ministry of Business, Innovation and Employment (Potungāue ki he Pisinisi, 'Ilo Fo'ou mo e Ma'u Ngāue) ki ha ngaahi ola 'o ha ngaahi ngāue fakalao 'e fakahoko 'o makatu'unga 'i he fakamatala 'i he pepá ni, pe tupu me'i ha ngaahi fehalaaki pe ngaahi me'a 'oku 'ikai fakakau ai.

Sitepu 2: Ma'u atu ha tokoni ta'etotongi

Kapau 'okú ke kei pehē pē 'oku kei fu'u lahi 'a e totongi 'oku hilifaki atú, 'e lava ke ke ma'u atu ha tokoni mo ha fale'i me'i ha kau mataotao kuo 'osi ako'i ki heni.

'E fakahoko atu koe 'e he laine tokoni ta'etotongi 'a e MoneyTalks ki ha tokotaha fale'i fakapa'anga ta'etotongi 'a ia te ne lava 'o:

- tokoni 'i hano fika'i pe 'okú ke 'atā atu ki ha totongi fakafoki
- talanoa atu ki he ngaahi kautaha noó 'o fakafongā'i koe
- fakahū ha 'eke ki ha totongi fakafoki pea, 'i he ngaahi taimi 'e ni'ihī, mo ha totongi huhu'i.

Telefoni ta'etotongi ki he laine tokoni 'a e MoneyTalks ki he ngaahi me'a fakapa'angá 'i he 0800 345 123

'Oatu 'a ho'o lāungá ki ha mafai mā'olunga ange

Kapau 'oku 'ikai malava ke solova fakahanganu 'a e me'a 'okú ke hoha'a ki ai mo e kautaha noó, 'e lava ke ke lipooti atu 'a e palopalemá ki he'enau polokalama ngāue ki he ngaahi fetukuaki (dispute resolution scheme).

Fekumi pe ko fē 'a e polokalama ngāue 'oku kau ki ai ha kautaha nō 'i he www.fsp-register.companiesoffice.govt.nz.

'E lava ke ke lāunga ki he Commerce Commission (Komisoni Fefakatau'aki) 'i he www.comcom.govt.nz pe 'i ha'o telefoni atu kiate kinautolu 'i he 0800 943 600.

'Oku 'ikai malava 'e he Commerce Commission ia 'o fakatotolo'i 'a e lāunga takitaha, pe solova ha ngaahi palopalema fakafo'ituitui. Ka 'e lava ke nau 'oatu ha fakatokanga pe te nau faka'ilo ha pisinisi. 'E tokoni atu 'a ho'o fakamatalá ke nau fakafuofua'i ai 'a e ngaahi kaveinga 'okú ne uesia lahi taha 'a e kau fakataú.

Telefoni 0508 426 678 (0508 4 CONSUMER)

Īmeilī cpinfo@mbie.govt.nz

Uepisaiti www.consumerprotection.govt.nz

Tu'asilá PO Box 1473, Wellington 6140

MCBA0042 | 'Okatopa 2020

ConsumerProtection

MINISTRY OF BUSINESS,
INNOVATION & EMPLOYMENT
HĪKINA WHAKATUTUKI